

Оригинални научни рад
УДК: 821.163.41.09"04/14"
DOI: 10.5937/zrffp55-54945

СТЕФАН ДЕЧАНСКИ КАО НОВИ ТОВИТ

Наташа М. ПОЛОВИНА¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Нови Сад (Србија)

¹ natasapolovina@ff.uns.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5960-3629>

Примљен: 23. 11. 2024.

Прихваћен: 10. 3. 2025.

СТЕФАН ДЕЧАНСКИ КАО НОВИ ТОВИТ

Кључне речи:

Цамблак;

ослепљење;

изгнанство;

милостиња;

мученик;

Сѣтари завети;

„тематски кључ”.

Сажетак. Иако се убраја у другоканонске књиге *Сѣтари завети*, *Књига о Товију* била је веома популарна код читалачке публике још од раног хришћанства. На то су свакако утицали њена узбудљива садржина и поучан карактер. У српској средњовековној књижевности ретки су помени *Књиге о Товију*, али је занимљиво да се они јављају у двама текстовима који су, сваки на свој начин, везани за Стефана Дечанског. Реч је о повељи краља Душана за Цркву Светог Николе у Добрушти и о *Житију Сѣфана Дечанског* Григорија Цамблака. С посебним освртом на Цамблаково житије, у којем писац Стефана Дечанског назива Новим Товитом, у раду се испитују природа и функција библијских цитата и алузија на *Књигу о Товију*. Тематска сродност између приче о старозаветном Товиту и житија српског краља (побожност, ослепљење, враћање вида деловањем чуда) разматра се као „тематски кључ” који треба да премости јаз између дословног и пренесеног значења.

Увидевши да млада публика радо чита побожну литературу, Милован Видаковић пожелео је да и сам „што на стихове изда и нарочито да им из Библије извади”. Тако је настало „житије Товита и сина његова Товије”, под називом *Млади Товија* (1825)², древна повест која „пример побожности у себи садржава”: овај религиозни еп требало је читаоцима да пружи утеху и наду „којом се и Товит, имајући тврду на Бога веру, свагда тешио, и пример нам ко ободренију да у вери не ослабљавамо оставио” (Видаковић, 2023, стр. 17–20). У старозаветној причи о Товиту Видаковић је, дакле, пронашао узбудљив садржај који, притом, може бити и поучан. И премда је из истих разлога *Књига о Товију* уживала популарност и у средњем веку, у старој српској књижевности нема много примера који би сведочили о утицају ове старозаветне књиге на средњовековне ауторе. Ипак, управо због тога што су ретки, ови примери заслужују посебну научну пажњу.

У свести средњовековних људи библијски мотиви нису били одвојени од њиховог тумачења (Наумов, 2009, стр. 11). Цитирање старозаветних и новозаветних књига није давало само ауторитет и потврду пишчевим речима, већ је доприносило и упечатљивости књижевних јунака (Ређеп, 1998, стр. 310), нарочито у житијној литератури, где су библијске алузије често биле у функцији карактеризације главног лика (Јухас-Георгиевска, 1997, стр. 52). У српским средњовековним повељама старозаветни примери имају истакнуто место: сваки пут када је јунаке требало представити у хришћанско-историјским оквирима активирале би се паралеле са одговарајућим старозаветним личностима, што је имало нарочит значај у контексту владарске идеологије, где су старозаветне праслике означавале одређену владарску врлину или дужност. На основу владарских повеља, може се закључити да су владари из династије Немањића узоре имали у старозаветним личностима попут Јакова, Јосифа, Давида, Мојсија, Исуса Навина, итд. У зависности од епохе и конкретних државних и политичких прилика, старозаветни примери

² Пре овог дела, Видаковић је објавио спев *Историја о њрекарном Јосифу* (1805), који за предложак такође има старозаветну причу.

могли су имати и вредност политички актуелне метафоре (Марјановић-Душанић, 1997, стр. 190).

Ипак, у истраживањима библијских симбола и мотива често остају непримећени „они чија се семантика не може препознати првим читањем, или пишчева порука остаје скривена испод наслага лакше препознатљивих библијских кодова” (Бојовић, 2017, стр. 79). У том контексту пажњу привлачи присуство *Књије о Товију* у српској средњовековној књижевности. Парафразу једног стиха ове књиге (Тов. 12: 7; уп. Тов. 12: 11) налазимо у повећи краља Душана за Цркву Светог Николе у Добрушти, док се у *Жијију Стефана Дечанског* Григорија Цамблака Дечански назива Новим Товитом. У оба случаја, дакле, *Књиом о Товију* упућује се на Стефана Дечанског.

Књиа о Товију другоканонска је књига *Сјарої заветїа*, која је, упркос неканонском статусу, уживала велику популарност већ у ранохришћанском периоду, како због живописне наратије тако и због мудрих поука (Macatangay, 2011, стр. 2).³ Она говори о побожном Јеврејину Товиту којег су Асирци протерали у Ниниву, те о изгнаничком животу њега и његове породице – жене Ане и сина Товије. Бог је Товита искушао тако што га је ослепео, али је услишио његове молитве пославши арханђела Рафаила⁴ да помогне његовој породици. Тако Рафаило постаје Товијин анђео пратилац на путовању на које га је отац послао (Mandić, 1969, стр. 489). Као и свака старозаветна праслика, Товит означава одређени скуп вредности, пре свега побожност, доброту и милосрђе, и у том смислу он је *exemplum*, пример на који верник треба да се угледа. Истовремено, *Књиа о Товију* није само прича о појединцу и његовом односу према Богу – већ и прича о породици (Цамблук, 1989, стр. 143 – напомена приређивача; Mandić, 1969, стр. 490), па и својеврсна глорификација породичног живота.⁵

Управо чињеница да се ретки помени Товита у српским средњовековним списима односе на Стефана Дечанског навела нас је да се запитамо да ли се крије, испод очигледних сличности између старозаветне личности и

³ Хришћански исток одуговлачио је с договором око канона *Светїої њисма*. Саборски и патристички ауторитети (Атанасије, Кирил Александријски, Јован Дамаскин и др.) различито су мислили о важности *Књије Мудросїи*, *Јесїије*, *Јудїије* и *Товїија*, али су их – готово без изузетка – сматрали корисним (Мајендорф, 2001, стр. 18–19). *Књиа о Товију* често је била цитирана у светоотачкој литератури; наводе је Дионисије Александријски, Јефрем, Атанасије, Јован Златоусти и други (Wojciechowski, 2014, стр. 386).

⁴ Као појединачна бића, ликови анђела дуго су били скрајнути. Чешће почињу да се појављују тек у постегзилном периоду, што је уочљиво у књигама пророка Данила и Захарија, као и у *Књизи о Јову*. Ако се изузме *Књиа о Товију*, као другоканонска, где се наводи име арханђела Рафаила, први пут је тек у *Књизи њорока Данила* именован један анђео – Гаврило (Дан. 8: 16) (Кубат, 2001; уп. Томић, 2017, стр. 70).

⁵ С обзиром на значај култа породице у предромантизму, јасно је да Милован Видаковић није без разлога одабрао ову старозаветну причу за основу свог религиозног епа (Ераковић, 2008, стр. 35).

српског краља (побожност, ослепљење, враћање вида деловањем чуда) и дубље значење које би објаснило активирање ове библијске паралеле баш у овом контексту.

Повеља краља Душана за Цркву Светог Николе у Добрушти издата је у мају 1334. године. Аренга повеље није оригинална, јер већим делом понавља образац из двеју повеља Стефана Дечанског манастиру Светог Николе на острву Врањини (Вујошевић, 2005, стр. 55–56). Садржај аренге било је могућно преузети најпре зато што је храмовна посвета иста, а потом и због сличних политичких околности у којима се одвијао долазак на престо Стефана Дечанског и Стефана Душана: будући да су се и један и други владар сукобљавали с оцем, мотив страдања од оца и издвање истакнути су кроз (посредно или непосредно) упоређење са старозаветним Јосифом, као праведником који неправедно страда (Вујошевић, 2005, стр. 58).

Оригинални део Душанове аренге (уколико је заиста оригиналан)⁶, међутим, вишеструко је занимљив: ту Душан, чини се, настоји да оправда поступке свог оца, истичући идеју да преданост речи Божјој доноси искупљење, при чему посебну пажњу привлаче цитати који су у функцији наглашавања ове идеје а који се, како је примећено, не појављују у другим српским повељама (Вујошевић, 2005, стр. 59).⁷ Парафраза стиха из *Књиге о Товију*: „Јер царску тајну добро је тајити, а Божанску реч љубављу истините вере објавити”⁸ (12, 7; исто 12, 11) јединствен је пример навођења другоканонске књиге у српској средњовековној дипломатици⁹ (Вујошевић, 2005, стр. 59–60). У овом наводу могла би се крити алузија на Стефаново скривање слепила и објављивање да му је вид враћен посредством чудотворног делања Светог Николе¹⁰ (Марјановић-Душанић, 2007, стр. 348). Овај део може се упоредити

⁶ О питању оригиналности повеља Стефана Душана пише Смиља Марјановић-Душанић (2007, стр. 350–351), скрећући пажњу на чињеницу да су повеље за Цркву Св. Николе у Добрушти и за Цркву Светог Николе у Врању каснији преписи, настали у хиландарској канцеларији, што оставља могућност да су обе аренге накнадно преузете из аката Дечанског и спојене у нове целине. Не може се, према томе, искључити могућност да је Душанова повеља за Цркву Светог Николе у Добрушти, заправо, повеља Стефана Дечанског.

⁷ Међу њима је и неидентификовани цитат: „Они који траже речи Божије наћи ће вечни живот” који, према мишљењу Жарка Вујошевића, аутор текста приписује Христу или неком од апостола (помен вечног живота искључује могућност да се ради о старозаветном тексту) (Вујошевић, 2005, стр. 56).

⁸ У преводу митрополита Амфилохија и епископа Атанасија „Тајну цареву добро је скривати, а дела Божја откривати – славно”. Све цитате из *Књиге о Товију* наводимо према: Митрополит Амфилохије и Епископ Атанасије.

⁹ Станојевић и Глумац (1932) нису регистровали наведени стих.

¹⁰ У *Књизи о Товију* наведене речи изговара арханђел Рафаило, па се и то може схватити као једна врста повезнице: и у случају Стефана Дечанског, као и у Товитовом случају, представници виших сфера постојања непосредно утичу на живот главног јунака.

и с одговарајућим делом из *Дечанске хрисовуље* (1330), где Дечански говори о милосрђу које је Бог показао вративши му вид и поставивши га на престо његових светих родитеља, а потом додаје: „И није се утајило ово страшно дело од свих мени равних, од царева и краљева који живе око нас и од свих земаља које су чуле” (Ивић и Грковић, 1976, стр. 304).¹¹ Без намере да залазимо у питање генеалошке повезаности мотива чувања „царске тајне” у двема повељама, чини нам се да извесна сличност међу њима ипак постоји.¹²

„Царска тајна” се у *Књизи о Товију* пореди с откривањем Божјих дела: уместо да се држе у тајности, Божја дела треба откривати, док „царске тајне” и планове треба чувати. Реч је о изреци која је била често употребљавана у манастирској средини¹³ (јавља се и у Четворојеванђељу краља Милутина из 1316. године) (Вујошевић, 2005, стр. 59), а која се у овој повељи ефектно наслања на основну идеју аренге – Божје милосрђе и издављење Божјом помоћу. У контексту саме повеље, парафразирани стих може се схватити као истицање да је божанска моћ изнад световне власти, јер откривање божанске тајне управо показује моћ Бога, уместо да је угрожава (Macatangay, 2011, стр. 102).

Асоцијација на библијски контекст другачије се активира код Григорија Цамблака, па је и њена функција другачија. Како примећује Смиља Марјановић-Душанић (2007, стр. 348), Цамблаково поређење Стефана Дечанског с Товитом разумљиво је, јер је сличност међу њима „упадљива”: обојица су били људи велике личне побожности, обојица су били слепи, и обојици се вид вратио деловањем чуда, као нека врста награде за побожност. Тематска сродност, дакле, у овом случају обезбеђује препознатљивост и ефектност библијске алузије (Diddi, 2013, стр. 13).

Портретишући свог јунака, Григорије Цамблак и иначе инсистира на поређењу с библијским личностима. Ова особеност пишчевог хагиографског приступа у литератури је већ запажена: његово дело издваја се по високом степену апстраховања, које се остварује највише кроз позивање на библијске личности. Цамблак у *Жицију Стефана Дечанског* помиње више од двадесет библијских имена, више него иједан други писац старе српске књижевности (Петровић, 1991, стр. 172). Он Дечанског упоређује са Јосифом, Исусом Навином, Давидом, Соломоном, па и са Енохом. Међутим,

¹¹ У *Жицију Стефана Дечанског* Даниловог ученика такође се помиње како је цар Андроник знао да Стефан није слеп, али „не објави никоме таква виђења да му се не дода опет која злоба” (Данилов ученик, 1989, стр. 32).

¹² Занимљиво је да се наведени цитат о „царској тајни” из *Књиге о Товију* појављује и на самом почетку *Похвале великом кнезу Вишовију* (Грушевский, 2003, стр. 55), који је имао пресудну улогу у избору Григорија Цамблака за митрополита кијевског и литванског.

¹³ На основу тога што се у први план ставља богословски, а не политички садржај, Вујошевић сматра да је повеља настала у манастирској средини (Вујошевић, 2005, стр. 59–60).

настојећи да главног јунака представи као троструког мученика, Цамблак највише развија паралелу која му се природно наметнула – ону између Дечанског и старозаветног Јова (Ређеп, 1998, стр. 343). Судбина праведног Јова, наиме, као да се поновила у случају Стефана Дечанског: Стефану, као и Јову, умире син; мисао из *Књије о Јову* да од Бога добијамо добро, али да се мора поднети и зло, Дечански изговара када га упозоравају да му прети опасност од сина¹⁴ (Ређеп, 1998, стр. 342). Штавише, пошто је Дечанског син осудио на смрт удављењем, Цамблак га сматра и већим мучеником од Јова (Цамблак, 1989, стр. 76).

С обзиром на основну Цамблакову идеју – да истакне страдање и трпљење Стефана Дечанског – не изненађује чињеница да аутор јунака упоређује с двома старозаветним фигурама које упућују на исту врлину. И Јов и Товит, наиме, с великом трпељивошћу издржавају патњу коју Бог шаље као неку врсту „узвишеног искушења” намењеног само одабранима. У том контексту, Цамблаково житије представљало би потврду да се приче о Јову и Товиту умногоме преплићу (Portier-Young, 2005) и често помињу заједно, као илустрације истог хришћанског идеала.¹⁵

Како би се онда могло разумети Цамблаково упоређење Стефана Дечанског с Товитом, и каква је његова функција? Ослепљење је свакако заједнички мотив који најпре привлачи пажњу. Али, не само чин ослепљења већ и однос јунака према властитом слепилу повезује старозаветног Товита и краља Стефана Дечанског. Физичко слепило је у оба случаја – и у *Књизи о Товићу* и у Цамблаковом *Житију Стефана Дечанског* – између осталог и начин да се нагласи како јунаци нису духовно и умно слепи. Напротив. И један и други одбијају да проклињу Бога због властитих страдања; и један и други се понашају као да њихово ослепљење није казна, већ својеврсни „тест” њихове верности; обојица захваљују Богу на свему добром што им је дао, упркос слепилу које их је задесило (Fitzmyer, 2003, стр. 46). У тренутку када му се врати вид, Товит каже: „Благословен си, Боже, и благословено име Твоје у вјекове и благословени сви свети Твоји анђели; јер си ме казнио и помиловао ме; ево, видим, Товију сина свога” (Тов. 11, 14). Стефан Дечански је Бога гледао „мисленим очима” и „сматраше лишавање очију као просвећење” (Цамблак, 1989, стр. 57), тако да је чак и византијски цар приметио да је „велики муж велик у разуму, а нарочито многовидећим очима, иако су му телесне затворене” (Цамблак, 1989, стр. 56).

¹⁴ „Када примисмо добро из руке Господње, као што рече Јов, зар нећемо претрпети зло?” (Цамблак, 1989, стр. 72).

¹⁵ Многи изучаваоци су подвукли сличности између ликова Јова и Товита. Као и у *Књизи о Јову*, у *Књизи о Товићу* се говори о човеку који пати упркос својој праведности. Премда је веран законима и традицији својих предака, иако даје милостињу, сахрањује непогребене мртве, Товит губи своје имање, дива ослепљен и критикован од своје жене (Fitzmyer, 2003, стр. 46; De Wet, 2020, стр. 11–12).

Ипак, чини нам се да би било важно запазити и на ком тачно месту у житију Цамблук Стефана Дечанског назива Новим Товитом. Реч је о делу текста који се односи на Стефанов боравак у Цариграду: „Од тада проведе две године овај нови Товит, превазилазећи претруђене мужеве који су у обитељи провели много времена, сузама уједно и смерном мудрошћу, подвизима и другим што припада монашком животу” (Цамблук, 1989, стр. 60). Стефан Дечански је, наиме, након ослепљења послат у Цариград заједно с породицом (с два сина – Душаном и Душицом, који је у изгнанству и умро), како би био под надзором византијског цара Андроника Другог.¹⁶ Из Цамблаковог житија посредно дознајемо да је Дечански у изгнанству провео седам година, живећи у царској палати при манастиру Пантократора, да је тамо живео *in custodia libera*, што значи да је могао разговарати само с игуманом манастира и с онима којима је цар то дозвољавао (Марјановић-Душанић, 2007, стр. 245).

Поред ослепљења, дакле, Товита и Стефана Дечанског несумњиво повезује и искуство изгнанства. Будући да је изгнанство једна од најважнијих тема у *Књизи о Товићу*, неће бити случајно што Григорије Цамблук Дечанског назива Новим Товитом управо након што се осврнуо на дане његовог заточеништва у Цариграду. Тиме што Товита помиње баш на том месту, Цамблук наглашава важност ове наративне целине, истовремено истичући изгнанство као важно животно искуство Стефана Дечанског и прослављајући га због тога.

Распрострањено је мишљење да је за разумевање *Књиге о Товићу* кључна управо Товитова улога праведног страдалника у изгнанству: само у овој књизи, наиме, „излажу се сведочанства о политичком и религиозно-моралном стању Израиљаца у асирском ропству”, и „једино ова књига расветљава живот Јевреја од поробљења” (Томић, 2017, стр. 30; уп. Дрејн, 2003, стр. 281). Читав наративни ток *Књиге о Товићу* обележен је чињеницом да Товит више не живи у својој домовини. Товит исказује сложен, па и амбивалентан став према животу у изгнанству: с једне стране, изгнанство је Божја казна, а с друге стране – оно је обележено и сталним присуством и промислом Божјим, истином коју су Товит и његова породица лично осетили, и надом у повратак (Macatangay, 2011, стр. 270–271). Отуда би се могло рећи да се у лику Товита преплићу две димензије: једна је лично искуство, манифестовано кроз читав низ емоција које јунак проживљава (страх, нада, вера, радост), а друга је колективна историја јеврејског народа, чије заједничке патње симболизује лик Товита. Кроз Товитова искуства представља се напетост између верности Богу и тешкоће изгнанства, па би се његов лик могао схватити и као симбол колективног искуства и наде

¹⁶ О историјски познатим подацима у вези са Стефановим боравком у Цариграду видети Ферјанчић и Ђирковић, 2005, стр. 26; Марјановић-Душанић, 2007, стр. 244.

јеврејског народа у изгнанству (Macatangay, 2011, стр. 130–131; Župarić, 2017, стр. 287), што би се, у извесном смислу, могло довести у везу с историјским околностима формирања култа Стефана Дечанског.

С друге стране, описујући изгнанство Стефана Дечанског, Цамблук инсистира на његовим врлинама, подвизавању, а пре свега на милостињи: „Од онога што му цар даваше и они око цара, мали остатак од овога остављаше себи, ради најпотребније потребе, а остало предаваше у руке игуману да разда онима којима је потребно” (Цамблук, 1989, стр. 57). Стефан Дечански је, иако лишен спољне слободе, сачувао ону унутрашњу, која га је подстицала на племенито деловање, баш као и Товит (Župarić, 2012, стр. 719). Једна од основних поука *Књије о Товију* односи се управо на давање милостиње:

„Добро је молитва са постом и милостињом и правдом; добро је (боље) мало са правдом неголи много са неправдом; добро је чинити милостињу неголи сабирати злато. Јер милостиња од смрти избавља, и она очишћује од сваког гријеха. Који творе милостиње и правде, испуниће се живота.” (Тов. 12: 8–9)

Товит је у изгнанству познат по милостињи коју чини према својим сународницима: он храни гладне, одева наге и сахрањује мртве (Bauckham, 2006, стр. 144). Мотив милостиње, заправо, уоквирује *Књију о Товију*, јер на почетку Товит за себе каже да је чинио многа милосрдна дела, а на крају писац, у трећем лицу, помиње како је Товит наставио да дели милостињу (Župarić, 2012, стр. 718).

О Стефановој милостињи писаће Цамблук и у наставку житија, где говори о догађајима из краљевог живота након доласка на престо: „Беше, дакле, љубљен душама свију, и диван разуму свију, чинећи, дакле, друга богоугодна дела, а милостиње шиљаше свуда” (Цамблук, 1989, стр. 64–65). Милостињу Стефана Дечанског Цамблук схвата као његов највећи подвиг, нарочито подизање болничког манастира:

„И тамо сабра по целој његовој области братију која болује од свештене болести, довољна множина по броју, оне који су имали изједено лице узаврењем крви, пошто је месо отпало, и пошто су се прсти отргнули од самих околних костију, и разделили се од члановног састава, оне који су се сасвим савили и нису могли ништа радити, и оне који нису могли слободно дисати, ради љутине која је излазила изнутра. Призор беше ваистину јадан и гледање је изазивало сузе милостивим очима. Тамо устроји да добијају одмор какав ко хоће, дајући свакога дана обилно што се нашло за њихово умирење, копрене ткања, ради мекоће, ради лежања оних свештених тела, и мирисна мира ради хлађења огња који се диже.” (Цамблук, 1989, стр. 69–70)

Григорије Цамблук истиче и Стефанову ревност у молитвама, што упућује на још једну сличност с *Књијом о Товијом*, где су молитва и захвалност

Богу посебно истакнути (De Wet, 2020, стр. 9; Macatangay, 2011, стр. 113). Када од велможа чује да отац намерава да му науди, Дечански не жели да послуша њихове савете и да се склони, већ „остајаше даље држећи се правде и незлобивости, оградивши себе милостињом и молитвама” (Џамблак, 1989, стр. 50). Молитву је Дечански практиковао и у заточеништву, а његовој бодрости и ревности у молитви сви су се дивили: „И често се мољаше и чињаше многа коленопоклоњења. А када су се братија скупљала на молитвено правило, он се први налажаше, стојећи непомично до свршетка богослужења” (Џамблак, 1989, стр. 53). Заслуге за тријумф српске војске у бици код Велбужда Григорије Џамблак приписује управо снази молитве Стефана Дечанског (Марјановић-Душанић, 2007, стр. 305): „А Бог послуша својега угодника и онај силни гордељивац би побеђен са свом војском својом, као некада Амалик, дејством молитве, и не могаш избећи суд Божји” (Џамблак, 1989, стр. 69).

Џамблаково упоређење Стефана Дечанског с Товитом могло би се, отуда, тумачити као композициони поступак који Пикио назива „тематским кључем” (*a thematic clue*), чији је циљ премошћавање семантичког јаза између буквалног и духовног смисла. Да би постигао овај ефекат, писац у оквиру конвенционалних реторичких структура уводи „вишу” тему, којом читаоцу објашњава скривено значење сваког овоземаљског догађаја описаног у наративу. Задатак читаоца је да успостави одговарајућу семантичку везу и протумачи духовни смисао скривен испод дословног (Picchio, 1977, стр. 5–6). Пошто се „право значење”, односно духовни смисао неког израза, може открити само у светлу надахнуте речи, Библија се често користи као општи референт.¹⁷ Без правилно идентификованих библијских цитата, алузија и других библијских елемената не може се, према томе, ваљано разумети књижевно дело (Кабакчиев, 1985, стр. 203). Живот једног средњовековног текста није у литерарном смислу аутономан, јер у „разабацаним мислима треба да видимо знакове општег и целог” (Наумов, 2009, стр. 101). И ту „тематски кључ” игра важну улогу, јер – поред тога што премошћава јаз између буквалног и духовног значења – служи и као мост између појединачног и универзалног, па и световног и сакралног.

Појављивање Товита у Џамблаковој галерији старозаветних ликова свакако треба разумети и у контексту пишчевог специфичног односа према Библији и библијској речи.¹⁸ Поред тога што је био слободнији у употреби

¹⁷ Уопште, комуникација коју једно дело успоставља с претходном литерарном традицијом од пресудне је важности за његову рецепцију. Та комуникација одвија се на три нивоа: на првом нивоу се налази *Светио њисмо*, на другом богослужбене песме, а на трећем патристички текстови (Бојовић, 2019, стр. 219).

¹⁸ Специфичност Џамблаковог хагиографског поступка, о којој је у литератури већ писано (Петровић, 1991, стр. 171) у новије време сагледана је на смелији начин, с посебним освртом на начин инкорпорирања похвалних елемената у житије и уз извесно

библијских цитата, често их наводећи изван њихове основне функције (Наумов, 2009, стр. 106), Цамблак цитира и неке библијске књиге које ретко, или никада, не цитирају српски средњовековни писци, као што су *Књија о Јездри*, *Књија њорока Осије*, итд. (Петровић, 1991, стр. 172).¹⁹

При разматрању литерарне функционалности библијске алузије у Цамблаковом *Житију Стефана Дечанског* не би требало занемарити ни поучни карактер *Књије о Товију*, који је у науци више пута потврђен (Župarić, 2012, стр. 713). *Књија о Товију* припадала би тзв. паренетичној књижевности, тј. оном делу „реторичке прозе који обухвата различите жанровске облике, намењене разјашњавању основних истина хришћанства и правила о праведном животу у духу хришћанског морала”²⁰ (Милтенова, 1997, стр. 88). Захваљујући привлачној наративној форми, ова другоканонска књига могла је испунити свој паренетички циљ на два начина: с једне стране, читаоцу је могла показати како да изгради однос с Богом, а с друге стране, поучити га како да се понаша богоугодно у неугодној, драстично

изоштравање недоумице у погледу жанровског тумачења *Житија Стефана Дечанског*. Запитавши се шта нам тачно поручује Цамблаков текст, Ирена Плаовић (2022, стр. 63–64) запажа да се Цамблаково *Житије Стефана Дечанског*, заправо, понаша као похвално слово (сам писац своје дело, уосталом, назива словом, никада житијем), што се у великој мери потврђује управо у низовима поређења с библијским личностима, који следе у делу наратива након смрти Стефана Дечанског. У овом поступку Плаовић види „класичан енкомиастички топос надмашивања”, што је разлог више да се Цамблаково дело тумачи као похвално слово, а у најмању руку доприноси бољем разумевању односа између похвале и житија. У сваком случају, похвала у оквиру житија може имати различите улоге: она може бити церемонијална (наглашава значајне моменте у наративу), контемплативна (заустваља наратив да би догађаје приказала у метафизичком светлу), херменеутичка (тумачи живот светог у библијском кључу), може да буде у функцији резимеа, или у функцији изградње књижевног лика (Плаовић, 2022, стр. 64). Како било, ни ову перспективу не би требало изгубити из вида приликом тумачења Цамблаковог поређења Стефана Дечанског с Товитом.

¹⁹ У овом раду не сагледавамо Цамблаков однос према *Свештом њисму* у контексту целокупног његовог стваралаштва, нити се бавимо могућностима утицаја различитих културних средина у којима је писац боравио и у којима се формирао, па и лектире коју је читао, на поменути димензију његовог ауторског поступка. Свесно остављајући ово питање по страни, барем засад, сматрамо да оно заслужује посебну научну пажњу.

²⁰ Поред *Књије о Товију*, у дела паренетичне књижевности убрајају се и друге књиге *Синарог завешта: Поновљени закон, Данило, Есџер, Руџа, Јона, Јудџа*, као и *2 Макадејаца*, и др. Занимљиво је да се *Књија о Јесџири*, *Књија о Јудџи* и *Књија о Товију* сагледавају заједно. Поменуте књиге жанровски се одређују најчешће као новеле (уз заступљеност драмских елемената) и умногоме подсећају на *Књију њорока Данила*. Богате мудро осмишљеним преокретима, оне задиру дубоко у личне мотиве и прате развој ликова (чега готово уопште нема у библијском материјалу), што их је чинило књижевним ремек-делима привлачним широкој публици. Ова дела су у великој мери поставила темеље како Јеврејин треба да живи, нарочито када се суочи са, како се чини, бескрајним искушењима која му друштво нуди (Гринспун, 2006, стр. 489–490).

измењеној ситуацији (у изгнанству). Прича о Товиту учи да Бог може искушавати невиног човека, али га никада не напушта, већ над њим бдије, а напослетку и награђује (Žurarić, 2012, стр. 715).

Поред тога што је поучавала кроз причу о догађајима из живота Товитове породице, *Књија о Товију* деловала је поучно и кроз мудре изреке (Тов. 4, Тов. 12, Тов. 14, и др.), које су очито имале задатак да читаоцу пренесу одређене религиозно-моралне поруке (Macatangay, 2011, стр. 257). Једна од најчешће цитираних поука из *Књије о Товију*, широко распрострањена у ранохришћанској мисли, јесте: „И оно што (сам) мрзиш, никоме не чини” (Тов. 4: 15)²¹ (De Wet, 2020, стр. 4–5). Рефлекс ове идеје можда можемо наслутити и у делу Цамблаковог *Жиџија Стефана Дечанског* у којем се описује исход битке код Велбужда, када Цамблук за бугарског цара каже: „Оно што он спремаше другоме, би праведно на то приведен” (Цамблук, 1989, стр. 69).

Конечно, када је реч о позивању на *Књију о Товију*, и у повељи за Цркву Светог Николе у Добрушти и у Цамблаковом *Жиџију Стефана Дечанског*, ради се о „алузивном поступку”, где у одговарајућем контексту долази до „препознавања” библијског садржаја код читалачке публике, способне да одмах уочи и дешифрује алузију на добро познати модел. Тако ови текстови потврђују да је за средњовековне ауторе идеја садржана у једном библијском цитату често важнија од самог цитата (Бојовић, 2019, стр. 219), и да постојање јасних тематских и формалних поклапања између две приче „откључава” нове перспективе тумачења.

Литература

- Бојовић, Д. (2017). Ниневијски гласови. *Philologia Mediana*, 9 (9), 79–86.
- Бојовић, Д. (2019). *Српска књижевност и светио предање*. Београд: Завод за уџбенике.
- Видаковић, М. (2023). *Млади Товија*. Нови Сад: Матица српска.
- Вујошевић, Ж. (2005). Повеља краља Стефана Душана о цркви Светог Николе у Добрушти. *Сџари српски архив*, 4, 51–67.
- Гринспун, Л. Џ. (2006). Између Александрије и Антиохије. Јевреји и јудаизам у хеленистичком периоду. У: М. Д. Куган (ур.), *Оксфордска историја библијског света* (стр. 481–532). Београд: CLIO.
- Грушевський, М. С. (2003). *Твори у 50 томах*, том 5. Львів: Видавництво Світ.
- Данилов ученик. (1989). *Данилови насџављачи. Данилов ученик, друџи насџављачи Даниловог зборника*. Београд: Просвета.
- Дрејн, Џ. (2003). *Увод у Сџари заветџ*. Београд: CLIO.
- Ераковић, Р. (2008). *Релиџиозни еџ српског џредроманиџизма*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић, П. и Ѓрковић, М. (1976). *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад: Институт за лингвистику.

²¹ Уп. Сол. 11: 27.

- Јухас-Георгиевска, Љ. (1997). Библијске паралеле у функцији грађења јунака у Доментијановом *Жиџију Светиој Саве*. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане*, 26 (1), 51–60.
- Кабакчиев, К. (1985). Библијската алузиџа – ваџен фактор при интерпретиране на старобџлгарската литература (вџрху материал от „Житие на Стефан Дечански” от Григорий Цамблџак). *Тџрновска книжовна школа*, IV, 198–203.
- Кубат, Р. (2001). Старозавџетна анџелологиџа и демонологиџа. *Боџословџе*, XLV(LIX)/1, 2, 195–244.
- Мајендорф, Ј. (2001). *Византиџиско боџословџе*. Београд: Плато.
- Марјановиџ-Душаниџ, С. (1997). *Владарска идеологиџа Немањџиџа*. Београд: СЛИО.
- Марјановиџ-Душаниџ, С. (2007). *Светиџи краљ*. Београд: СЛИО.
- Милтенова, А. (1997). Паренетична литература – укупност секундарних жанрова (о јужнословенској средњовековној книжевности). *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане*, 26 (1), 87–96.
- Митрополит Амфилохиџе и Епископ Атанасиџе. *Товиџи*. <https://www.pravoslavlje.net/index.php?title=%D0%A2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82>
- Наумов, А. (2009). *Сџтаро и ново. Сџудиџе о книжевности џ православних Словена*. Ниш: Центар за црквене студиџе.
- Петровиџ, Д. (1991). *Книжевни рад Гриџориџа Цамблџака у Срџиџи*. Приштина: Академиџа наука и уметности Косова.
- Плаовиџ, И. (2022). *Рейџоричко наслеџе срџскоџ средњовековџа: слова и џохвале* (необјављена докторска дисертациџа). Филолошки факултет, Београд.
- Реџеп, Ј. (1998). *Уџдистџиво владара*. Нови Сад: Прометеџ.
- Станојевиџ, С. и Глумац, Д. (1932). *Светиџо џисмо у нашим сџтарим сџоменицима*. Београд: Српска краљевска академиџа.
- Томиџ, Х. (2017). *Учење дванаестџи айосџиола. Товиџи*. Београд: Лио.
- Ферјанчиџ, Б. и Ћирковиџ, С. (2005). *Сџтефан Душан краљ и цар 1331–1355*. Београд: Завод за уџџбенике и наставна средства.
- Цамблџак, Г. (1989). *Книжевни рад у Срџиџи*. Београд: Просвета–СКЗ.
- Bauckham, R. (2006). Tobit as a parable for the exiles of Northern Israel. In: M. Bredin (Ed.), *Studies in The Book of Tobit: A Multisiciplinary Approach* (pp. 140–164). London: T&T Clark.
- De Wet, C. L. (2020). The Book of Tobit in early Christianity: Greek and Latin interpretations from the 2nd to the 5th century CE. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 76(4), 1–13.
- Diddi, C. (2013). Le “chiavi tematiche bibliche” nel contesto della tradizione retorica e letteraria europea: un capitolo di poetica storica. *Studia ceranea*, 3, 11–28.
- Fitzmyer, J. (2003). *Tobit*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Macatangay, F. M. (2011). *The Wisdom Instructions in the Book of Tobit*. Berlin: De Gruyter.
- Mandić, O. (1969). *Leksikon judaizma i kršćanstva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Picchio, R. (1977). The function of biblical thematic clues in the literary code of Slavia Orthodoxa. *Slavica Hierosolymitana*, 1, 1–31.
- Portier-Young, A. (2005). “Eyes to the Blind”: A dialogue between Tobit and Job. In: J. Corley & V. Skemp (Eds.), *Intertextual Studies in Ben Sira and Tobit: Essays* (pp. 14–27). Washington DC: The Catholic Biblical Association of America.

Wojciechowski, M. (2014). Authority and canonicity of the Book of Tobit. *The Biblical Annals*, 4, 381–395.

Župarić, D. (2012). Moralni naglasci u Knjizi o Tobiji. *Bogoslovska smotra*, 82 (3), 711–729.

Župarić, D. (2017). Anđeli i demoni u Knjizi o Tobiji. *Bogoslovska smotra*, 87 (2), 287–302.

Nataša M. POLOVINA

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Department of Serbian Literature

Novi Sad (Serbia)

Stefan Dečanski as a New Tobit

Summary

Although it is considered part of the Deuterocanonical books of the *Old Testament*, the *Book of Tobit* has been highly popular among readers since the early Christian era. This popularity was certainly influenced by its exciting content and its moral character. In Serbian medieval literature, references to the *Book of Tobit* are rare, yet it is interesting that they appear in two texts, each linked to Stefan Dečanski in its own way. These texts are the charter of King Dušan for the Church of Saint Nicholas in Dobrušta and the *Hagiography of Stefan Dušan* by Gregory Tsamblak. Focusing particularly on Tsamblak's *Hagiography*, in which Stefan Dečanski is referred to as the "new Tobit", the paper examines the nature and function of biblical quotations and allusions to the *Book of Tobit*. Tobit is just one of the *Old Testament* figures with whom the author compares his hero (Stefan Dečanski is also compared to Job, Joseph, David, Joshua, and others). Since Tsamblak's goal was to present Stefan Dečanski as a martyr, the most emphasis in the *Hagiography* is placed on the parallel with Job. This concept aligns with the image of Dečanski as the new Tobit, who, like Job, is a type of the righteous man whom God tests. The thematic affinity between the story of the *Old Testament* Tobit and the hagiography of the Serbian king is clear (piety, blindness, healing through a miracle). However, the shared motifs do not end there. Many of the ideas and motifs considered key to interpreting the *Book of Tobit* are also present in Tsamblak's *Hagiography of Stefan Dečanski*: the motifs of exile, prayer, and almsgiving are important in characterizing Stefan Dečanski. Therefore, Tsamblak's comparison of Dečanski with Tobit is seen as a „thematic key” that bridges the gap between literal and figurative meanings.

Keywords: Tsamblak; blindness; exile; almsgiving; martyr; *Old Testament*; thematic clue.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).